

nın iyileştirilmesi, Trabzon ve İskenderun limanlarında kapasite artırılması ve Karacı - Kirman, Lasbela - Benderabbas karayolu projelerinin hayata geçirilmesi gibi bazıları başarılı, ayrıca İslâmâbâd, Tahran ve Ankara'yı birbirine bağlayan dâimî nitelikte bir askerî haberleşme sistemi kurulmuştur.

Teşkilâtın üye ülkelerin siyasî meselelerinin çözümünde etkili olamamasının kendisine duyulan güveni tartışılır hale getirmesi, 1979 Ocağında İran'da gerçekleşen İslâm devriminin üyeler arasındaki iş birliği imkânlarını olumsuz yönde etkilemesi ve özellikle dünya genelinde giderek hız kazanan yumuşama ve silâhsızlanma hareketinin bölgesel ittifakların etkinliğinin azalmasına yol açması gibi sebepler Merkezî Antlaşma Teşkilâtı'na duyulan ihtiyacı ortadan kaldırmıştır. 12 Mart 1979 tarihinde Pakistan'ın, bir gün sonra da İran'ın ayrıldıklarını açıklamaları üzerine fiilen işlevsiz hale gelen teşkilâtın lağvedilmesi yoluna gidilmiş ve sekreteriyasının tasfiyesi süreci eylül ayında tamamlanmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Ömer E. Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Orta Doğu'su'na Karşı Politikası: 1945-1970*, Ankara 1972, s. 59-79; "Central Treaty Organization-CENTO", *The Middle East and North Africa: 1978-79*, London 1978, s. 146-148; Mahmut Dikerdem, *Orta Doğu'da Devrim Yılları: Bir Büyükelçinin Anıları*, İstanbul 1990, s. 161-163; Kâmuran Gürün, *Fırtınalı Yıllar: Dışişleri Müsteşarlığı Anıları*, İstanbul 1995, s. 35-154; Davut Dursun, *İslam Dünyasında Entegrasyon Hareketleri ve İslam Konferansı Teşkilatı*, İstanbul 1999, s. 106-109; a.mlf., "Bağdat Paketi", *DİA*, IV, 446-447; Ayşegül Şentürk, *CENTO: Merkezî Antlaşma Teşkilatı: 1959-1979* (yüksek lisans tezi, 2001), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 54-79, 87-88; A. Jillani, "Pakistan and CENTO: An Historical Analysis", *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies*, XV/1, Villanova 1991, s. 40-53; Joseph A. Kechichian, "Central Treaty Organization", *Elr.*, V, 258-260; Zachary Karabell, "Central Treaty Organization (CENTO)", *Encyclopedia of the Modern Middle East* (ed. R. S. Simon v.dğr.), New York 1996, I, 455-456.

DAVUT DURSUN

MERKEZZÂDE AHMED EFENDİ

(ö. 963/1556 [?])

Halvetî-Sünbülî şeyhi,
el-Kâmûsü'l-muhtâ'î'in ilk mütercimi.

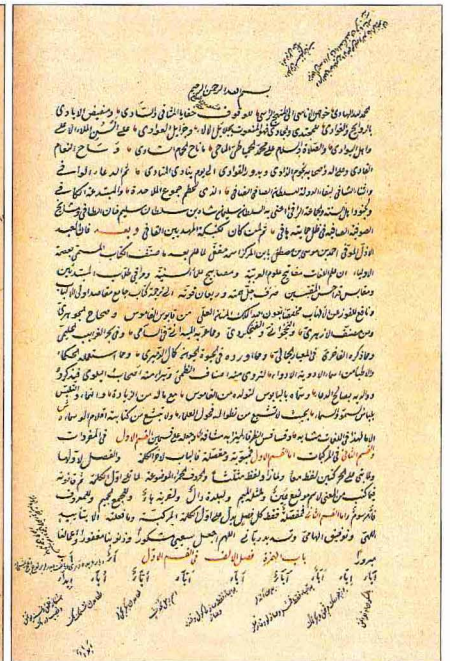
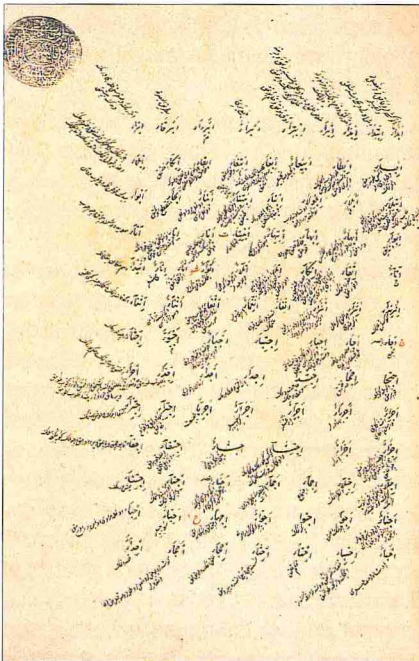
Halvetî-Sünbülî şeyhi Merkez Efendi'nin oğludur. Babasından dolayı Merkez-zâde, İbn Merkez, Merkezî diye tanınır. Ahmed Efendi'nin soyundan gelen Emel

Esin'de mevcut olan İstanbul'daki Merkez Efendi Külliyesi'nin vakfiyesine göre annesi Yavuz Sultan Selim'in kızı Şah Sultan'dır. Merkez Efendi, Şah Sultan ile Manisa'da iken evlenmiş, Emel Esin'in tesbitlerine göre 918-926 (1512-1520) yılları arasında gerçekleşen bu evlilik uzun sürmemiş, Şah Sultan daha sonra Lutfi Paşa ile evlenmiştir. Merkez Efendi'nin daha önce Etyemez Zâviyesi şeyhi Mirza Baba'nın kızı ile evlendiği ve ondan Ahmed isminde bir oğlunun olduğu da kaydedilmektedir (Kurdoğlu, s. 90). Bu evlilik diğer bazı kaynaklar tarafından da doğrulanmakla birlikte Ahmed'in bu evlilikten olduğu ifade edilmemektedir (Hulvî, s. 462; Yûsuf b. Ya'kûb, s. 46). Bir başka kayda göre Merkez Efendi, Şah Sultan'la Manisa'da bulunduğu 930-936 (1524-1529) yılları arasında evlenmiş, oğlu Ahmed de burada dünyaya gelmiştir. Ancak Ahmed Efendi'nin 951'de (1544) şeyh olması ve ölüm tarihi bu ihtimali zayıflatmaktadır. Merkez Efendi ile Şah Sultan arasındaki aşırı yaş farkı sebebiyle bu evliliği mümkün görmeyip Ahmed Efendi'nin Şah Sultan'ın mânevî evlâdı olabileceği yorumunu yapanlar da mevcuttur (Bayat, s. 52).

Ahmed Efendi Arapça'yı ve dinî ilimleri babasından öğrendi. Merkez Efendi'nin,

oğlunun ilimde kendisini aştığını söylediği kaydedilmektedir. Seyrû sülûkünü babasının yanında tamamlayan, bir yandan da ilimle meşgul olmaya devam eden Ahmed Efendi, Arap dilinin en önemli sülûklerinden biri olan Fîrûzâbâdî'nin *el-Kâmûsü'l-muhtâ'î* adlı eserinin ilk Türkçe tercümesi *el-Bâbûs*'ü 950'de (1543) tamamladı. Ertesi yıl babasının emriyle Üsküdar Nakkaştepe'de bulunan Baba Nakkaş Zâviyesi'nde irşad faaliyetine başladı. Bir süre sonra memleketi Denizli'ye yerleşti. Babasının 959'da (1552) vefatı üzerine İstanbul'a giderek onun yerine geçti. Halvetî-Sünbülî tarikatının âsitanesi olan Koca Mustafa Paşa Dergâhı'nda iki yıl kadar şeyhlik yaptı ve görevi babasının halifelerinden Yâkub Efendi'ye bıraktı. Ardından Denizli'ye dönüp vefatına kadar burada ilim ve irşadla meşgul oldu (Hulvî, s. 469). Yâkub Efendi'nin oğlu Yûsuf Sinan Sünbülî'nin ifadelerinden, Yanya'dan İstanbul'a gelen Yâkub Efendi'nin Koca Mustafa Paşa Dergâhı postuna 964 (1557) yılında oturduğu anlaşılmaktadır. Bu bilgi doğru ise Ahmed Efendi bu tarihten itibaren İstanbul'dan ayrılmış olmalıdır. Öte yandan bazı kaynaklarda (Zâkir Şükrü, s. 2) Merkez Efendi'den sonra Yâkub Efendi'nin adı geçmekte, Ahmed

Merkezzâde Ahmed Efendi'nin *el-Bâbûs fi tercemeti'l-Kâmûs* adlı eserinin ilk iki sayfası (Süleymaniye Ktp., Beşir Ağa, nr. 626)

Efendi'ye silsilede yer verilmemektedir. Ahmed Efendi'nin ölüm tarihini Taşköprizâde Cemâleddin 963 (1556), Hulvî 970 (1562-63) olarak kaydeder. Bunlardan Ahmed Efendi'nin çağdaşı olan Taşköprizâde'nin verdiği tarih doğru olmalıdır.

Eserleri. 1. *el-Bâbûs fî tercemeti'l-Kâmûs (el-Bâbûsü'l-vasîf fî tercemeti'l-Kâmûsi'l-muht)*. Firûzâbâdî'nin *el-Kâmûsü'l-muht*'inin Türkçe'ye yapılan ilk tercümesidir. Ulemâ nezdinde büyük rağbet gördüğü kaydedilen sözlükte bilhassa tıp, eczacılık ve baytarlıkla ilgili kelime ve terimlerin Türkçe karşılıklarının bulunmasına özen gösterilmiştir. Karşılıklar genellikle Denizli yöresi ağızından seçilmiştir. Türkçe kelimeler içinde imlâsı güç olanlar harekelenmiştir. "Müfredât" (kelimeler) ve "mürekkebât" (terkipler) olarak iki bölüme ayrılan eserin müfredler bölümünde kelimeler köklerinin son harfine göre alfabe sırasıyla dizilmiştir. Kökün son harfi "bab", ilk harfi "fasıl" şeklinde adlandırılıp alfabetik olarak dizilmiş, türemişler ilgili köklerin altında verilmiştir. Mürekkebler bölümünde terkipler fasıl adı verilen ilk harflerine göre alfabe sırasına göre dizilmiştir. Sözlüğün 950 (1543) tarihli müellif nüshası İstanbul'da Âtîf Efendi Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (nr. 2692), eserin ayrıca çeşitli nüshaları bulunmaktadır (Süleymaniye Ktp., Beşir Ağa, nr. 626, Esad Efendi, nr. 3196, Hamidiye, nr. 1362, 1363, Yazma Bağışlar, nr. 154; TSMK, Hazine, nr. 1169, III. Ahmed, nr. A2703; Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 1224). 2. *Dürrü'l-eflâk fi'l-muḥanṭarât* (Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 2063/2). Astronomiye dair otuz bir bölümden meydana gelen eserin girişinde müellif, konuyla ilgili olarak daha önce yazılmış eserlerdeki gereksiz bilgileri ayıklayıp bazı ilâveler yaptığını belirtmektedir. Merkezzâde Ahmed Efendi'nin kaynaklarda *'İşmetü'l-enbiyâ'* ve *tuḥfetü'l-aşîyâ'* adlı telif, *Ensâbü's-Sem'ânî* adlı muhtemelen tercüme iki eserinin daha olduğu kaydedilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Taşköprizâde, *eş-Şekâik*, s. 541-542, 549-550; Yûsuf b. Ya'kûb, *Menâkıb-ı Şerif ve Târîkatnâme-i Pîrân ve Meşâyih-i Târîkat-ı Alîyye-i Halvetiyye*, İstanbul 1290, s. 46, 48, 49, 56, 57, 63; Mecdî, *Şekâik Tercümesi*, s. 435, 522-523; Atâî, *Zeyl-i Şekâik*, s. 63, 205; Hulvî, *Lemezât-ı Hulviyye* (haz. M. Serhan Tayşî), İstanbul 1993, s. 462, 469-470; Ayvansarayî, *Hadîkatü'l-cevâmi'*, I, 230-232; Harîrizâde, *Tibyan*, II, vr. 145^a; Osmanlı Müellifleri, I, 23; Veli Behçet Kurdoğlu, *Merkez Efendi*, İstanbul 1967, s. 88-91; Zâkir Şükrü, *Mecmûa-i Tekâyâ* (Tayşî), s. 2; Ali Haydar Bayat, "Merkez Efendi ve Tıbbi

Folklorumuzdaki Yeri", *Merkez Efendi Sempozyumu*, Manisa, ts. (Şafak Basım-Yayım), s. 49-61; Ali Uğur, "Merkez Efendizâde Ahmed Efendi Hakkında Bazı Önemli Bilgiler", *Türk Kültür Tarihinde Denizli Sempozyumu*, Bildiriler, Denizli 1989, s. 299-307; Ali Eren, *İstanbul Evliyalarından Sünbül Efendi ve Merkez Efendi Hazretleri*, İstanbul, ts., s. 132; Ekmeleddin İhsanoğlu v.dğr., *Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi*, İstanbul 1997, I, 136; Reşat Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf*, İstanbul 2000, s. 42, 60-61, 66-67, 73-77, 273, 352; Tahsin Yazıcı, "Fetihten Sonra Halvetiler", *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, sy. 2, İstanbul 1956, s. 106; a.mlf., "Merkez Efendi", *İA*, VII, 769; Emel Esin, "Merkez Efendi ile Şâh Sultan Hakkında Bir Hâşiye", *TM*, XIX (1980), s. 65-92; Cemal Muhtar, "İslamda Sözlük Çalışmaları", *MûİFD*, sy. 4 (1986), s. 345.

İSMAİL DURMUŞ

MERKÜNİYYE (المركونية)

Milâdî II. yüzyılda ortaya çıkan ve günümüzde müntesibi bulunmayan ilk heretik hristiyan mezhebi.

Marcion tarafından kurulan bu mezhep Batı kaynaklarında ona izâfetle Marcionita (Marcion'a tâbi olanlar), Marcionite, Marcionista (Lat.) ve Marcionites (İng.). İslâm kaynaklarında **Merküniyye** veya **Merkıyûniyye** olarak adlandırılmaktadır.

Marcion milâdî I. yüzyılın sonlarında Sinop'ta doğdu. Babası Sinop piskoposu olan Marcion'un gençliğinde ruhban hayatı yaşadığına dair bilgiler bulunmakla birlikte onun yaklaşık 140 yılında Roma'ya yaptığı yolculuk (*New Catholic Encyclopedia*, IX, 193-194) esnasında hristiyan olduğu da ileri sürülmektedir. Marcion orada piskopos seviyesinde bir din adamı olmuş, yüklü miktarda bağış yaparak kendini Katolik kilisesine kabul ettirmiştir (Tertullian, *The Prescription*, III, 257).

Marcion, Roma'da Katolik doktrinlerine aykırı öğretilerini yaymaya çalışan Cerdo adlı Suriyeli bir gnostik hristiyanın itikadî yorumlarını benimsemiş, Cerdo'nun fikirlerini etrafındakilere anlatmanın yanında, İsa'nın mesajı karşısında Ahd-i Atîk'in durumunun tartışılacağı bir toplantı teklif edince bu talebi kabul edilmemiş, ayrıca görüşleri hristiyan dogmalarına aykırı bulunduğundan bağışladığı parası da kendisine iade edilmek suretiyle Roma kilisesi tarafından yaklaşık 144 yılında aforoz edilmiştir. Marcion bir süre kilise çevresinden kendisine destek aramış ve Tertullian'a göre pişman olduğunu bildirip kiliseyle uzlaşmaya çalışmışsa da beklediği karşılığı bulamamış (a.g.e., III, 257),

bunun üzerine taraftar kitlesini genişletmek için Roma'yı terketmiştir. Kilise babalarından Irenaeus onu "şeytanın ağzıyla konuşan kişi" (*Against Heresies*, I, 352), Justin "şeytanlar tarafından öne sürülen bir sapık" (*The First Apology*, I, 182) olarak nitelemiş, Tertullian ise onun hakkındaki, "Pontus'ta hiçbir şey Marcion'un orada doğmuş olmasından daha üzücü değildir" ifadesini kullanmıştır (*The Five Books*, III, 271-272).

II. yüzyılın sonlarına doğru Roma İmparatorluğu'nun özellikle Ege, Akdeniz ve Mezopotamya gibi doğu bölgelerinde Marcion'a bağlı bazı kilise toplulukları ortaya çıkmış, III. yüzyılın başlarında ise bu mezhep Roma kilisesinin rakibi konumuna gelmiştir. Merküniyye sonraki dönemlerde Batı'da varlığını sürdüremezken Doğu'da bir müddet daha devam etmiştir. Kilise babalarından Theodoret mektuplarında V. yüzyılda yaşayan Merkünüller'den bahsetmekte ve onlardan 1000'den fazla kişiyi ihtidâ ettirdiğini bildirmektedir (*The Ecclesiastical History*, III, 291-292). Aynı yüzyılda Ermeni piskoposu Eznik'in de bu mezhep taraftarlarına karşı reddiye yazdığı bilinmektedir (*ERE*, VIII, 409).

Hristiyanlık tarihindeki en önemli heretik hareketlerden biri olan ve V. yüzyılın ortalarına kadar Roma İmparatorluğu sınırları içinde yaygınlık kazanan Merküniyye mezhebinin zamanla Maniheizm'in içinde eridiği tahmin edilmektedir. Marcion'dan daha açık bir gnostik düalizmi ve zühd hayatını savunan Mani'nin öğretilerinin Merkünüller tarafından kendilerine yakın görülmüş olması muhtemeldir. Öte yandan Marcion'un bazı öğretileriyle Mani'yi etkilediği de bilinmektedir (Gündüz, s. 132-137).

Marcion, ferdin kurtuluşunu İsa Mesih'e iman etmeye bağlamasına rağmen inançlarında düalizmi esas alması ve zühd hayatına önem vermesi sebebiyle kilise babaları tarafından gnostik bir heretik olarak nitelendirilmiştir (Tertullian, *The Five Books*, III, 277). Düalist karakteriyle Marcion'un teolojisi Roma kilisesinin inanç esaslarına karşı bir antitez teşkil etmektiydi. Onun günümüze kadar gelmemiş olan, ancak bazı bölümleri kilise babalarının kendisine karşı yazdıkları reddiyelerde aktarılan *Antitez* adlı bir risâlesi vardı. Marcion'un tanrı anlayışında iki ilâhî prensip söz konusudur. Birincisi Ahd-i Atîk'te tasvir edilen ve evrenin yaratıcısı (Demiurgos) olan tanrıdır. Onun en belirgin özelliği doğruluk ve katı bir adalet sahibi